

Onderzoek

VAN HET
ONTWERP VAN VERDRAAGZAAMHEID
(Examen van Tolerantie)



DOOR
ALEXANDER COMRIE
tesamen met diens vriend N. Holtius



NAAR DE LEERVAARDIGHEID VAN 1835

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2021**

JAC. BOEDER - UITGEVER - ENKHUIZEN

1957

Eerste deel

Deze uitgave is zakelijk geheel gelijk aan de oorspronkelijke van 1753. De uitgave van 1835 werd verzorgd door Joh. Andriessen en J. B. Wielinga, die de latijnse spreuken vertaalden en aanhalingen uit andere schrijvers weglieten. De zakelijke inhoud bleef echter ongewijzigd. De schrijvers gaven het, wegens de heersende vijandschap, uit als voorgedragen door een genootschap van voorstanders der Nederlandse formulieren van Enigheid, geschreven tot versterking van de liefhebbers der Waarheid om door de vleiende namen van liefde en verdraagzaamheid van de zuiverheid des Evangelies niet afgeleid te worden.

GEDICHT

Geachte lezers! waarde vrinden!
Ontvangt met blijdschap, zielsbeminden!
Het eerste stuk van Tolerant
Uit onze toegenegen hand.

Wij wensen dit met lust te lezen;
't Wordt u van harte aangeprezen,
Opdat de dwaalleer kome aan 't licht,
Daartoe is ook ons werk verricht.

Gij, die voor waarheid wat kunt missen,
De zuiv're leer graag ziet beslissen,
Koopt, vrienden! dit voortreflijk boek,
Opdat die leer niet raak' te zoek.

Gij, die de waarheid steeds wilt schragen,
't Heelal door uwe kracht blijft dragen,
Gij, die de zee haar paden perkt,
't Geloof als ene rots versterkt,

O, wil door uw genade werken,
Dat die dit leest de dwaalleer merke,
En hij, die Uwe troon bestormt,
Door ware boete word' hervormd.

Komt, strijders, naar het rijk daar boven!
Uw hart moet los, zoekt God te loven,
De Plaatsbereider wacht u dáár,
Met zijn gekochte hemelschaar.

Dáár 't halleluja eens te zingen,
Dit moet naar Golgotha u dringen,
Waar Jezus bloedend voor u streed,
En stervende voor u voldeed.

VOORWOORD

Van welk een grote betekenis de leer aangaande God is, zal een ieder beseffen, die, door de verlichtende werking des Heiligen Geestes, iets gewaar is mogen worden van Zijn onveranderlijke Rechtaardigheid en Heiligheid en van de blindheid en verdorvenheid van ons verstand, dat altijd een God wil formeren naar eigen goeddunken. In onze dagen van diep verval, diende daar meer op gelet te worden.

Wanneer de leer aangaande God door afwijkingen van de rechte zin der Schriften verduisterd wordt, wordt de Heere grotelijks onteerd. Doch ook zeer ernstige gevolgen vloeien eruit voort, voor kerk en maatschappij, voor het gezin, ja voor het gehele leven.

De rechte zelfverfoeiing vloeit voort uit de rechte geestelijke kennis van God. Toen de Heere zich aan Job openbaarde, riep hij uit: „Met het gehoor des oors heb ik U gehoord, maar nu ziet U mijn oog. Daarom verfoei ik mij, en heb berouw in stof en as (Job 42 : 5 en 6). En Jesaja riep bij het aanschouwen van Gods heilige Majesteit uit: „Wee mij, want ik verga! dewijl ik een man van onreine lippen ben, en ik woon in het midden eens volks, dat onrein van lippen is; want mijne ogen hebben den Koning, den Heere der Heirscharen gezien (Jes. 6 : 5).

Ieder mens toch roept van nature zijn naaste toe: Wijkt van mij, want ik ben heiliger dan gij. Hij meet zichzelf met onvolkomen maatstaven of vergelijkt zich met degenen, die in bozere zonden uitbreken. En daaruit trekt hij altijd een voor zichzelf gunstige conclusie. De farizeër woont en troont in ons aller hart en heeft slechts één doel, nl. om eigen gerechtigheid vast te houden, zowel tegenover onze naaste als tegenover Hem, Die op Zijn heiligen niet vertrouwen zal en in Wiens ogen de hemelen niet zuiver zijn. En dan verheffen we ons in ijdele waan boven de schare, die de Wet niet kent.

Dat komt daaruit voort, dat we de Wet zelf niet verstaan. Daartoe is nodig een recht geestelijke kennis Gods, Die in de Wet een afdrukkel gaf van Zijn rechtaardigheid. Zulk een kennis zou ons al onze eigen gerechtigheden doen zien als een wegwerpelijk kleed. En dat, indien we niet bekleed worden met een gerechtigheid, overvloediger dan die der Farizeën, de hel onze eeuwige plaats zal zijn. We zullen toch moeten worden afgestoten van de gronden in onszelf om onze reinigmaking en zaligheid te zoeken in Hem, waarvan geschreven staat: Mijn Naam is in het binnenste van Hem. Wiens gerechtigheid ons alleen voor een heilig God zal kunnen bedekken.

Een ieder zal daarom nodig zijn, dat hij zijn hart opheffe tot Gods Rechtersstoel. Zeer schoon schrijft hierover Calvijn (wiens Institutie zo weinig meer onderzocht wordt, hetgeen een duidelijk bewijs is, hoezeer de liefde tot de leer der Reformatie haast algemeen gedoofd is) in het derde boek, het

twaaftde hoofdstuk, waaruit wij van onder par. 1 aanhalen: „Laat ons dien Rechter ons voorstellen, niet zoals ons verstand zich Hem vanzelf voorstelt, maar zoals Hij ons geschilderd wordt in de Schrift, namelijk, door Wiens glans de sterren verduisterd worden, door Wiens kracht de bergen versmelten, door Wiens toorn de aarde geschokt wordt, door Wiens wijsheid de verstandigen in hun listigheid gegrepen worden, voor Wiens reinheid alle dingen onrein worden, Wiens rechtaardigheid ook de engelen niet bij machte zijn te dragen, die den schuldige niet onschuldig maakt, wiens wraak, wanneer ze eenmaal ontstoken is, doordringt tot in het uiterste der hel. Laat, zeg ik, Hem ternederzitten om de daden der mensen te onderzoeken: Wie zal zich met gerustheid voor Zijn troon stellen? Wie zal wonen bij een verterend vuur? zegt de profeet (Jes. 33 : 14), „wie zal blijven bij een eeuwigen gloed? Die in gerechtigheid wandelt, en waarheid spreekt enz. Maar laat zulk één te voorschijn komen, wie hij ook is. Ja, het antwoord maakt, dat er niemand te voorschijn komt. Want aan de andere kant klinkt het verschrikkelijke woord (Ps. 130:3): „Zo Gij, Heere, de ongerechtigheden gadeslaat, wie, Heere, zal bestaan? Ongetwijfeld, allen zouden terstond moeten vergaan, gelijk elders geschreven is (Job 4:17): „Zou een mens in vergelijking met God gerechtaardigd worden, of reiner zijn dan zijn Maker? Zie, wie Hem dienen, zijn niet getrouw, en in Zijn engelen vindt Hij verkeerdheid; hoeveel te meer zullen zij, die lemen huizen bewonen, die hun fundament in de aarde hebben, voor de mot verbrijzeld worden? Van de morgen tot aan de avond zullen zij vermorzeld worden.” Evenzo (Job 15:15): „Zie, onder Zijn heiligen is niemand getrouw, en de hemelen zijn niet zuiver in Zijn ogen; hoeveel te meer is een man verfoeilijk en onnut, die de ongerechtigheid drinkt als water?” Ik erken wel, dat in het boek Job melding gemaakt wordt van een rechtaardigheid, die verhevener is dan de onderhouding der wet, en dit onderscheid moet in acht genomen worden; want ook al zou iemand aan de wet voldoen, zou hij toch niet kunnen bestaan voor het onderzoek van die rechtaardigheid, die alle besef te boven gaat. Dus ook al is Job zich geen kwaad bewust, toch is hij verplet en stom; want hij ziet, dat God zelfs niet door de heiligheid van engelen kan worden verzoend, indien Hij hun werken in de hoogste weegschaal zou leggen. Ik laat dus die rechtaardigheid, die ik aanroerde, omdat ze onbegrijpelijk is, nu varen; maar ik zeg slechts, dat, als ons leven onderzocht wordt naar de maatstaf der geschreven wet, wij meer dan zorgeloos zijn, indien ons niet met een verschrikkelijke vrees kwellen zoveel vervloeking, waardoor God ons wakker heeft willen maken, en onder andere deze algemene vervloeking (Deut. 27:26): „Vervloekt is een ieder, die niet blijft in alles, wat geschreven is in dit boek.” Kortom, deze gehele uiteenzetting zal onbetekenend en zwak zijn, indien niet ieder zich stelt als schuldig voor den Hemelsen Rechter, en, voor zijn vrijspraak bekommerd, zich uit eigen beweging ter neer werpt en vernietigt”.

Doch wat is de vrij algemene klacht onder hen, die nog enigmater in hun geweten gevoelen, hoever we van God af zijn? Het is dit, dat de zonde

geen zonde meer is! Waaruit komt dit? Dat vloeit hieruit voort (niet dat God geen God meer zijn zou, want dat is onmogelijk), maar dat God als God, nl. in Zijn onveranderlijke Rechtvaardigheid en Heiligheid niet meer gekend wordt en schier ook niet meer gepredikt. „Daarentegen staat (toch) vast (Calvijn I-1-2), dat de mens nooit tot een zuivere kennis van zichzelf geraakt, tenzij hij eerst Gods aangezicht aanschouwd heeft, en van diens aanblik afdaalt tot het beschouwen van zichzelf”. Waar God dan ook Zijn heerlijke Majesteit openbaart, daar „zal terstond wat tevoren onder de valse dekmantel der gerechtigheid aangenaam in ons scheen, als de grootste ongerechtigheid in vuilheid verkeren, wat wonderbaarlijk misleidde onder de leus van wijsheid, zal als de uiterste dwaasheid walgingwekkend zijn, wat praalde met het uiterlijk van kracht, zal zich verraden als de jammerlijkste onmacht. Zo slecht stemt datgene, wat in ons geheel volmaakt schijnt, overeen met de Goddelijke zuiverheid”.

Door wat middel nu komt God ten klaarste Zijn Rechtvaardigheid te openbaren? Ook dit beschrijft Calvijn zo helder en zuiver in het 2e boek, hoofdstuk 8, onder par. 1: „In de kennis van onszelf hebben wij dit als het voornaamste gesteld, dat wij ontbloot van de gedachte van eigen kracht en ontdaan van het vertrouwen op eigen gerechtigheid, daarentegen gebroken en verslagen door het bewustzijn van armoede, de ware nederigheid en zelfverwerping leren. Beiden bewerkstelligt de Heere in Zijn wet, wanneer Hij, na eerst voor zich aanspraak te hebben gemaakt op de wettelijke macht om te bevelen, ons roept tot eerbied jegens Zijn Goddelijke wil en voorschrijft, waarin die gelegen en vastgesteld is; vervolgens, wanneer Hij de regel Zijner Rechtvaardigheid heeft afgekondigd (tegen welks rechtheid onze aard, aangezien hij verdorven en verdraaid is, zich voortdurend verzet, en welks volmaaktheid ons vermogen, daar het zwak is en geen kracht heeft tot het goede, ver achter zich laat) beschuldigt Hij ons van onmacht zowel als van ongerechtigheid. Verder, juist deze dingen, die we uit de twee tafelen moeten leren, worden ons aangewezen door de inwendige wet, die, naar we boven zeiden, in aller harten ingeschreven en als het ware ingedrukt is. Want ons geweten laat ons niet een voortdurende slaap slapen zonder besef, maar het getuigt inwendig en herinnert ons aan datgene, dat we Gode schuldig zijn, het werpt ons het onderscheid tussen goed en kwaad voor, en klaagt ons zo aan, wanneer we van onze plicht afwijken. Maar, daar de mens door zulk een duisternis van dwalingen omhuld is, proeft hij door die natuurlijke wet ternauwernood een weinig, welke dienst Gode behagelijk is; althans hij is van de juiste wijze van dienen zeer ver verwijderd. Daarenboven is hij van aanmatiging en eerzucht zo gezwollen en door zelfliefde zo verblind, dat hij zichzelf nog niet kan waarnemen en als het ware in zichzelf afdalen, om zich te leren verootmoedigen en vernederen en zijn ellende te leren bekennen. Daarom heeft de Heere (wat nodig was voor onze stompzinnigheid en wederspanningheid) ons de wet geschreven gegeven: opdat ze vaster zou getuigen, wat in de natuurlijke wet te duister

was, en ons verstand en geheugen, onze slapheid verjagend, des te levendiger zou treffen”.

Wie dan ook in onze dagen deze zaken in aanmerking neemt, en bemerkt hoe men onder het geschreeuw van: Christus en Evangelie, vrede en geen gevaar, van kwaad tot erger voortvaart om schier in alle goddeloosheid uit te barsten, zal ook gemakkelijk geleid worden tot de oorzaak van dit alles. Hetwelk is, dat zodanig als door Calvijn uiteengezet, God niet meer gekend wordt en dat ook het roepen van Jezus, onze Zaligmaker (in Wiens binnenste Gods Heilige Naam is) een godloos en ijdel geklap is, geschikt om de mensen te dieper in de doodsslaap te doen verzinken, waarin de ijdele genotzucht hen reeds gebracht heeft. Want ook dit mag van Calvijn geleerd worden, wat hij schrijft (Inst. III, X, 2): „Maar waar is de dankzegging, wanneer gij in spijs en drank zo zwellt, dat gij of afstompt, of onbekwaam wordt tot de plichten der vroomheid en van Uw roeping? Waar is de erkenning Gods, indien het vlees tengevolge van al te grote overvloed uitspat tot schandelijke lust en de geest door zijn onreinheid zo aantast, dat gij niet meer kunt zien wat goed of eerbaar is? Waar is in de klederen de dankbaarheid tot God, wanneer we door hun kostbare versiering onszelf bewonderen en anderen versmaden? Wanneer we door sier en schittering ons toebereiden tot onkuisheid? Waar is de erkenning Gods, indien onze harten hangen aan hun luister? Want velen onderwerpen al hun zinnen zo aan genietingen, dat hun geest bedolven terneerligt; velen scheppen in marmer, goud en schilderijen zulk een vermaak, dat ze als het ware marmer worden, in metaal veranderen en gelijk zijn aan de geschilderde figuren. De geur van de keuken of de liefelijkheid der reukwerken stompt anderen zo af, dat ze niets geestelijks meer kunnen ruiken. En ditzelfde kan men ook in andere dingen zien”.

We behoeven onze blik in deze tegenwoordige tijd niet zo ver te richten om die andere dingen te bemerken. Waar is de overdenking van Gods heerlijkheid temidden van het gejoel op de sportvelden? Waar een bemediteren van Zijn heiligheid en hoogheid onder de toneel- en bioscoopgangers? Waar een heilige voorzichtigheid, Gode tot lof en onze naaste tot stichting, aan de stranden en onder de modeslavernij? Waar ook de overdenking van de toekomstige hemelse heerlijkheid bij een wandelen in slaapkamers, waardoor zelfs de gebeden verhinderd worden? Ja, waar is nog plaats voor een in alle eenvoud spreken over zulk een hoog en heilig Wezen, als God is, over de dierbaarheid van Christus en een roemen in vrije genade aan een alles verbeurd hebbende bewezen, waar de wereld, met al wat in haar is, de hand wordt gereikt? O, dat alles zal eerlang, zo God ons niet staande houdt, alle Godsbesef volslagen uitblussen, om land en volk stomper voor Goddelijke dingen te maken dan de blinde heidenen.

Maar wat raad?, vraagt men wellicht nu. Zal men wederkeren tot Dien, Dien men verlaten heeft? Zal men weer gaan vragen naar de oude paden? Naar de voortreffelijkheden van Gods Wet? Naar de Gezalfde des Vaders,

die de heilige Wet in Zijn binnenste draagt en Die zich een volk formeert, ijverig in goede werken, om zich te verlustigen in de God des Heils?

Ach neen, men heeft sedert langere tijd een nieuwe God uitgevonden. Een afgod van eigen maaksel. Een afgod, welke geschikt is om de kwellende vrees der conscientie te blussen om nochtans de honger van het vlees te kunnen stillen, wat het enige vermaak is van de natuurlijke mens. Die afgod is de filosofische God van Karl Barth.

En spot nu niet, alsof ik U iets zei, wat ver van U af is. Het is een afgod overeenkomstig de geest van de tijd. Vandaar de grote opgang van Barth. Zijn leer besmet schier alles. Zij is doorgedrongen in de Hervormde Kerk en heeft die geheel doorzuurd; zij tast de politieke partijen aan; de Gereformeerde Kerken zijn reeds dodelijk besmet; ja, 't zal maar een wonder zijn, als die afgod vandaag of morgen ook niet in mijn en uw hart wordt opgericht.

Het is hier niet doenlijk veel over de afgodsleer van Barth te schrijven. Alleen dit, dienstig tot ons doel in ons voorwoord: Barth leert, dat God de Onkenbare is, de absoluut Vrije, Die ook niet gebonden is door Zijn eigen natuur. Daarom is volgens hem geen mens bij machte ook maar enigermate te kunnen zeggen wat of Gods Wet is. Daarmee is de gehele Godsopenbaring op losse schroeven gezet en de weg gebaand tot elke vorm van Godverloochening en wetteloosheid. Ook Christus, als het einde der Wet, is dan een theologische antiquiteit geworden. Dan is er ook geen zonde meer in de eigenlijke zin van het woord. Welnu, dat past precies in het schema van deze vleselijke en wellustige tijden.

Tegen deze afschuwwekkende Godverloochening en -lastering, tegen deze helse filosofie, begeren wij het boek van de godvruchtige Comri en Holtius te stellen. Ook vooral hierom, daar zij helder en klaar uiteenzetten en betogen de onveranderlijke Rechtvaardigheid Gods, welke God Zelve is. Waaruit ook de onveranderlijkheid van Gods Wet voortvloeit. Van groot belang is ook de samenspraak over de Belijdenisgeschriften der Kerk.

O lees toch en herlees dit boek en bid of God nog Zijn Geest gawe om het recht ter zaligheid te mogen verstaan, eer we gesteld worden voor Zijn vreselijke Majesteit, als Hij het ordentelijk voor onze ogen stellen zal. Het zij zo. Moge God de geringe arbeid nog zegenen.

DE UITGEVER

Mei 1956.

AAN DE LEZER

Dat het loszinnige verstand der mensen weinig behagen vindt dan in zaken, die nieuw, ongemeen, of van allen zo niet begrepen zijn, leert de dagelijkse ervaring, welke de toejuichingen hoort van de geletterde wereld aan zulken, die wat nieuws weten te zeggen, en de wierookdamp ziet opgaan, welke de betweters zich zelven aansteken. Dit was dragelijk, ja zelfs prijselijk, omtrent menselijke wetenschappen, welke van geringe beginselen, bij gedurige beoefeningen, door de tijd tot meerdere volmaaktheid klimmen, beter bevestigd, keuriger onderscheiden, dieper uitgehaald, en verder uitgebreid worden; en indien zulks niet van tijd tot tijd geschied ware, zou de wereld nog zijn in een kinderlijke eenvoudigheid, welke zij door de vlijt van verstandige mannen is ontwassen. Maar het is zo dragelijk niet in de zaligmakende wetenschap, welke kennis niet tot ons gekomen is, noch komen konde, door menselijke ontdekkingen, maar door de Heilige Geest, die van de hemel gezonden is. Het is wel waar, dat tot die openbaringen des H. Geestes mede behoren zaken, die niet terstond vatbaar, en toegesloten zijn tot de tijd van het einde: waarin God Zijn Kerk gelegenheid heeft willen geven, om de zaken na te sporen, opdat de wetenschap zoude vermenigvuldigd worden; en dat er leringen voorkomen in de Schriften der Profeten en Apostelen, welke geoefende zinnen vereisen tot onderscheiding des goeds en des kwaads: en in zoverre is het nodig en prijselijk, dat de Goddelijke openbaringen, in de heilige Bijbelboeken begrepen, naarstig onderzocht en met elkander vergeleken worden, om, onder de inwerkende verlichting van Gods Geest, uit te vinden en in klaarder dag te stellen, hetgeen nog verborgen of zo duidelijk niet begrepen was; — maar het is onverdragelijk, dat iemand, wie hij zij, de Goddelijke openbaringen, uit welke alleen de zaligmakende wijsheid voortvloeit, door bijvoegsels van eigen vernuft zoude willen vermeerderen, of, de oude en beproefde Evangelieleer verlatende, een ander Evangelie zou uitdenken of omhelzen; en een bestraffelijke kittelachtigheid van het gehoor, wanneer iemand, in de oude waarheid, door God zelf aan de Kerk tot zaligheid ontdekt, geen behagen meer hebbende, naar wat nieuws hunkert; gelijk het een vloekwaardige vermetelheid is, wanneer iemand, wijzer willende zijn dan God, onder de titel van nieuw en groter licht, zijn eigen inbeeldingen en vindingen poogt te voegen bij, of in de plaats te stellen van die leer, welke God nodig vond aan de uitverkorenen tot hun onderrichting, en aan Zijn dienst-

knechten tot stichting Zijner Kerk, bekend te maken. Zo deden de verwaandelijk zich zo noemende Gnostieken, in de Christenkerk van de eerste tijd; en het ontbreekt nog aan geen navolgers derzelven, welke, schoon zij nog niet op de heilige Schriften zelf durven aanvallen, nochtans stout genoeg zijn, om tegen de leringen, daarin duidelijk geopenbaard, op te komen, en voor te geven, daaromtrent beter licht te zullen verspreiden dan onze voorzaten hadden, van welke wij de *geloofsleer* ontvangen hebben: eisende daartoe op een wijsgerige trant, dat wij de vooroordelen moeten afleggen en die gevoelens, welke wij van onze vaders ingezogen hebben; en bedoelende daarmee niet zozeer de vooroordelen van ons bedorven verstand, noch de gevoelens van dwalende leidslieden, die ons mochten bestierd hebben, maar *de gevoelens van de aanzienlijkste Leraars der Hervormde Kerk*, en de veroordeling der oude en vernieuwde dwalingen, op de uitspraak van het onfeilbaar Woord Gods gegrond, welke die voorvaders, tot bewaring van de zuiverheid der Hervormde leer, of bijzonder, of in wettig tezamen geroepen Kerkvergaderingen, gedaan hebben. Dit geeft men op voor het middel, om met een nieuw licht tot kennis der Goddelijke waarheden bestraald te worden, hetwelk zij beloven voor ons te zullen ontsteken. Zo *hoog* gevoelt men van zichzelf: daarentegen zeer *laag* van de vaders. Die mannen hebben hun verklaringen opgegeven, als die hun de beste schenen; opdat, zo God ons daarna te eniger tijd met groter licht bestraalde, en hetgeen beter was ontdekte, wij het vorige zouden laten varen en het betere kiezen.

Wanneer wij bezien de arbeid der mensen, die thans stout genoeg geworden zijn om zo te schrijven van de Dordse vaders, bevinden wij echter, dat die geen ander doel heeft, dan om de vastgestelde *leer* onzer Kerk om te keren, of dezelve, door het invoeren van een middenweg tussen de rechtzinnigheid en de Pelagiaanse dwalingen, aan de Remonstranten te verraden. Waarom wij ambts- en eedshalve geen vrijheid voor ons vonden, om deze kunstgrepen met stilzwijgen aan te zien, maar ons geperst vonden om ons daartegen te zetten, en Gods Kerk, eer het te laat zou zijn, de ogen te openen: opdat niet lidmaten van minder doorzicht onbedacht verleid worden door zulken, wier mond niet dan van liefde en vrede spreekt, schoon hun verborgen toelag is, *onze leer, vervat in de formulieren van enigheid, en in alles met het Woord Gods overeenkomende*, te gronde te werpen, door een wijdgapende verdraagzaamheid en vereffening van onze verhevene geloofswaarheden met de Remonstrantse dwalingen, volgens een samenstel van Godgeleerdheid, hetwelk sedert meer dan een eeuw elders wel voortgangen gemaakt heeft, maar in deze landen, door de wakkere tegenstand van onze vermaardste God-

geleerden, gestuit is, en tegen hetwelk wij in deze dagen dienstig achten Gods volk te waarschuwen, opdat het, onder des Heeren zegen over onze arbeid, blijve in hetgeen het geleerd heeft en waarvan aan hen verzekering gedaan is, wetende van Wien zij het geleerd hebben.

DE SAMENSTELLERS

OP DE EERSTE SAMENSPRAAK

Men blaast geen vals alarm, noch steekt vergeefs trompetten,
Wanneer des vijands spâ reeds ondergraaft de wal;
Veelmin, wanneer de bres zo groot is, dat de val
Alle ogenblikken dreigt: wie zou dan niet opletten?
Nog minder dan vergeefs, wanneer hij poogt te zetten
Zijn voeten in de stad, haar reeds beklimt. Wie zal
Nog roepen in zo'n tijd: geen nood! ai, vreest geen' val!
Dan Kerkverraders en verdrukkers van haar wetten? —
Juich, Sions volk! gij hoort (dankt God,) 't verraad nog blazen
In Neêrland; zucht, dat toch de Achitophels verdwazen;
Erken, dat Hij u nog Nehemiassen schenkt!
Lees ernstig dit gesprek; treur over Sions breuke,
Zij ware eens niet zo groot; herinner u de spreuke:
Gelukkig, die in tijd van vrede om oorlog denkt!

Onderzoek

VAN HET

ONTWERP VAN VERDRAAGZAAMHEID

om de leer, in de Dordtse Synode van 1619 vastgesteld,
met de veroordeelde leer der remonstranten te verenigen

EERSTE SAMENSpraak

Wandelende tot een matige uitspanning van ziel en lichaam, en gekomen aan een plaats, van welke ik een wijduitgestrekt gezicht had van Nederlands Sion, viel mijn aandacht op dat heerlijk gezicht, en ik bleef staan om deszelfs toestand te bespieden, de torens te tellen en de vesting van deze stad Gods te beschouwen: of mogelijk derzelver uiterlijke sterkte mij mocht troosten, onder het innerlijk verval van haar gemeente, die dagelijks meer bedorven wordt, door toenemende zonden, en duizenderlei listen en vonden, om de harten van God en van de eenvoudigheid, die in Christus is, te vervreemden, en tot andere zeden en gevoelens over te brengen, die onze godvruchtige vaders niet wilden dulden. Maar helaas! welhaast miste ik vele torens, en merkte een kennelijk verval in de vestingwerken; ook zag ik met verbaasheid een hoop sterke en jeugdige mannen, van een schone vertoning, die, vlijtiger dan de mieren, op een zeer stoute, listige en bedekte wijze, bezig waren aan het ondermijnen van Sions muren en bolwerken, zo het scheen, om onze sterke stad, van welke zo vele torens voor mij onzichtbaar geworden waren, geheel te ontbloten.

Dit toneel doorgriefde mijn hart, bracht mij in nare overdenkingen, en perste de tranen uit mijn ogen; terwijl mijn zuchtend gebed voor Sions behoudenis tot de Bewaarder Israëls opklom. Intussen naderde mij een zeer beschaafd heer, van een vrolijke aard, vriendelijk gelaat en hoffelijke houding, die, verre van enig blijk van bekommring, zich aan mij voordeed, alsof de blijdschap en de hope van alle wenselijke dingen evenzeer in zijn gemoed gevestigd en op zijn aangezicht uitgespreid waren.

De wederzijdse plichtplegingen volbracht zijnde, sprak hij mij in dezer voege aan:

Ik bemerk, mijnheer, dat gij in zeer diepe gedachten zijt, daar gij mijn aankomst nauwelijks vernomen hebt; en ik besluit, dat het

onderwerp uwer overpeinzingen u ten uiterste moet treffen, vermits gij bij u zelve weent, en uw aangezicht betrokken is. Wat is dit, mijnheer! Liederen van geleerdheid moeten zich in hun wandelingen zoeken op te beuren en te vermaken. Ik voor mij ben hier gekomen om mij te verlustigen. Wegens mijn edele beginzelen van algemene liefde tot het mensdom, zou ik in mijn oogmerk teleurgesteld worden, wanneer ik u zo ingetogen en droefgeestig van mij moest laten gaan. Gun mij deel aan de redenen uwer droefheid: mogelijk zal ik in staat zijn u te verlichten, en te tonen, dat gij geen redenen hebt om zo neerslachtig te zijn.

Ik antwoordde hem: Mijnheer, ik heb Sion lang gekend, ik bedoel de Hervormde Kerk, welke leer, in weerwil van alle tegenstand, in de Nationale Synode van de jaren 1618 en 1619 te Dordrecht onoverwinnelijk bevestigd is. Daarom waren nog in mijn jeugd haar muren als van gegoten koper, haar poorten waren eng en wel bewaard door helden, hebbende allen hun lendenen omgord met de waarheid, hun borstwapen was de gerechtigheid, hun voeten waren geschoeid met de bereidwilligheid van het Evangelie des vredes, de helm der zaligheid was op hun hoofd, in de linker hand hadden zij het schild des geloofs, en in de rechter hand het zwaard des Geestes; de torens waren hoog en zo zichtbaar van verre, dat de vijanden schroomden dezelve te genaken, en de vrienden uitgelokt werden om binnen haar muren te komen wonen. Nu mijn jaren geklommen zijn en de grijzigheid daar is, beklag ik mijn lot, dat ik de tijden beleef, in welke vele torens onzichtbaar geworden zijn, de poorten niet bewaakt worden zoals het behoorde, en dat ik zie een hoop mannen, zich bevlijtigende om de muren te ondermijnen. Zal ik dan Sion niet beklagen, hetwelk eerlang een andere gedaante hebben zal, zo God het niet genadig verhoedt? Zal ik haar rampen niet beschreien? Die in Babel waren, weenden, als zij dachten aan hun verwoest Sion, daar de vossen op liepen. Ook vind ik, wanneer de grondslagen van de tweede tempel gelegd werden, dat de Priesters en Leviten en de Hoofden der vaders, die oud waren, op het gezicht van die grondlegging, met luider stem weenden; en ik vertrouw, dat het bij Leraars en Christenen, die oud geworden zijn, eveneens gesteld is in ons Nederland, terwijl zij bespeuren, welk een tempel men nu wil bouwen, en naar welk voorbeeld men het bestek en de aftekening daarvan gemaakt heeft.

Mijnheer, zeide hij, ik had mij al verbeeld, dat gij één van die nauwgezette en strenge voorstanders waart van de *rechtzinnigheid*, gelijk gijlieden dat noemt. Om plichtplegingen te vermijden, zal ik u, onder uw welnemen, voortaan Rechtzinnig noemen. Gij

hebt de vrijheid, om mij wederom een naam, volgens uw bevatting van mijn persoon, te geven. Het valt wat mocilijk, Rechtzinnig, om oude heren hun vreesachtige en gemelijke gedachten te benemen. Evenwel, betreffende de toestand van uw Sion, dat is, de Protestantse Kerk, moet ik u zeggen, dat uw al te enge, en aan woorden en lettergrepen gebondene begrippen, u de zaken in een vals licht doen beschouwen. Want indien er maar niet enige zulke strenge en onhandelbare mensen waren, gelijk gij er één zijt, zou de Protestantse Kerk in een bloeiender staat zijn dan ooit. Het Pausdom is zo verslagen, dat het tegen die Kerk sedert lange tijd niets heeft weten te zeggen, hetwelk enige schijn had; behalve enige vitterijen van een zogenaamde Zeelander tegen Professor Van den Honert. Er zijn vele en machtige Mogendheden, welke de Protestantse Godsdienst zijn toegedaan en beschermen; en derzelver bewind is zo verknocht aan die bescherming, dat zij belangshalve zich die niet kunnen onttrekken, omdat de bevestiging van het ene afhangt van de getrouwe handhaving der andere. Bijaldien gij dit behoorlijk aanmerkt, zoudt gij zo zwaarmoedig en bevreesd niet zijn.

Rechtzinnig

Mijnheer, dewijl het u behaagd heeft, mij Rechtzinnig te noemen, welke naam mij zeer bekoort, zal ik zoeken in onze omgang aan die naam te beantwoorden; en wanneer ik enige nadere opening van uw gevoelens zal ontvangen hebben, zal ik de vrijheid nemen, u insgelijks met een naam, overeenkomende met uw beginselen, te benoemen. Maar belangende uw gevoelens aangaande de bloeiende toestand der Protestantse Kerk, en de gronden waarop dat gevoelens berust, daarin vind ik zo weinig waarschijnlijk en vastigheid, dat ik, om zeer gewichtige redenen, daarin niet zou kunnen overeenstemmen.

Zo gij, mijnheer, door de bloeiende staat der Protestantse Kerk verstaat, haar verblijf in die plaatsen, waar zij, in weerwil van de machtige tegenstand van het Pausdom, is gevestigd geweest; of derzelver uiterlijke vrede en gewenste voortgang; zo is het zonneklaar, dat zij in geen bloeiende staat is. Want hoedanig is de staat der Kerken, die in *Frankrijk, Polen, Bohemen, Hongarije* en de *Paltz* voorheen als moederkerken bloeiden, is er van sommige iets meer dan de gedachtenis in de oude gedenkschriften te vinden? Zo heeft dan de leer der Hervorming geen grond gewonnen, maar zeer veel verloren, en inplaats van zich uit te breiden, wordt zij alom ingekort. *Waar daadzaken getuigen, zijn geen woorden nodig.* Dat de Roomsgezinden, behalve het door u aangehaald geval, niet veel openlijk tegen ons schrijven, kan ik u enigszins toestaan; maar om u uit de droom te helpen, moet ik u daarvan

de redenen mededelen, opdat gij daaruit geen besluit trekt voor de bloeiende staat der Protestantse Kerk. Hoewel zij niet veel schrijven, omdat zij op onze bewijsredenen niet veel weten te antwoorden, meent gij daarom, mijnheer, dat zij in een werkeloze en lijdelijke staat gebracht zijn? Vlei u daar niet mede: de Jezuitische geest, welke die des Satans is, en tot een grondbeginsel heeft, dat hij alles in allen moet zijn, om zijn grote oogmerken te bereiken, weet daartoe behendig alle middelen aan te grijpen, en van de gelegenheden zich te bedienen, zoals die zich opdoen, en alzo achter het scherm staande, andere personen zijn rol voor te lezen. Gij weet, denk ik, hoe de Kwakers, de Hernhutters, en soortgelijke scheurmakers, aan deze geest hun oorsprong en voortgang verschuldigd zijn; en ik voor mij twijfel geenszins, hetzij de werktuigen zulks weten of niet, dat aan deze geest is toe te schrijven het aansteken, kweken en voeden van zovele partijen en twisten, regelrecht tegen het Evangelie strijdende, en onbestaanbaar met de grondwet onzer Kerk, welke geen Babel zijn moet, daar de spraken verdeeld zijn, maar een Salem, waarin wij, volgens onze formulieren van enigheid, één en hetzelfde spreken, en geen ander Evangelie, al bracht het ons een Engel uit de hemel, horen moeten. Terwijl nu deze geest zulke verderfelijke werktuigen genoeg in het spel heeft, kunnen de Roomsgezinden stilzitten en met de arbeid van anderen hun voordeel doen. — Ik moet, na deze ernstige uitstap, u enige vragen doen, mijnheer, en zal dezelve met een overtuigend betoog trachten voor te stellen. Wie zijn het, die het Pausdom tot zwijgen gebracht hebben? Zijn het de nieuwerwetse Godgeleerden? Zijn het niet de oude Hervormers uit beide de Protestantse Kerken, en die onmiddellijk op hen gevolgd zijn? Ik meen ja! en, hoezeer gij moogt belezen zijn, dat gij het tegendeel niet bewijzen kunt; want allen, die hen gevolgd zijn, hebben niets gedaan dan de bewijsredenen van die oude voorgangers aan te dringen: waarmee ik niet wil zeggen dat zij kwalijk deden; want wij waren gelukkig geweest, zo men zich in dit spoor had gehouden. Maar eigenzinnigheid en opgeblazenheid om te schijnen iets te zijn, waar men niets is, heeft velen van het spoor doen afdwalen. Weet gij niet, mijnheer, welke de beginselen van het verval der Protestantse Kerk zijn? Toen men wat toegevender begon te worden omtrent de kracht van de vrije wil, en toen men van de leer der alleszins vrije genade, in de rechtvaardigmaking van de goddeloze zondaar ten klaarste doorstralende, begon af te wijken, is het verval gekomen. Omdat zulks aan een man, als gij zijt, niet onbekend kan zijn, zal ik de geschiedenis niet ophalen. Is niet de ziel en het gehele leven van de Antichristelijke leer, aan de natuur, hoe verdorven die is, mede wat goeds toe te schrijven, om op de een of andere wijze te leren,

dat God ons door ons toedoen zalig maakt, terwijl de ziel van de leer der Protestanten is, dat God ons in Christus, zonder ons toedoen, zalig maakt. En, hoewel de leer van de Antichrist tot bij de laatste snik moge gebracht zijn, geloof gij niet, dat dezelve zeer schielijk zal herleven, waar men begint aan de natuur iets toe te schrijven, waar zij ook in haar eigen lucht zal kunnen ademen en in haar eigen grond wortelen schieten? Heeft de ondervinding niet geleerd, mijnheer, dat allen, die niet afkerig waren van het verheffen van de krachten der natuur, tot ondermijning van Gods vrije genade, ook zonderling geneigd waren, om hun vrede met de Antichrist te maken? De bewijzen zijn voorhanden in het gedrag der Remonstranten en anderen, die dezelve gevolgd zijn; en indien u dit onbekend ware, zoude ik een gehele lijst van voorbeelden kunnen opgeven. De gesteldheid der zaken nu zo zijnde, gelijk ik die naar waarheid heb voorgesteld, zo merk ik dat zwijgen der Roomsgezinden wel aan als een uitwerksel van de goede arbeid onzer voorvaderen, maar ik begrijp daarbij, dat zij het schrijven voor het tegenwoordige onnodig achten, daar zij zien, dat velen, de genadeleer vervalsende, en de natuurkrachten verheffende, meer dan ter halverwege tot hen genaderd zijn.

Uw derde stuk, mijnheer, stem ik ten volle toe: dat er, namelijk, grote Mogendheden zijn, die niet alleen de Protestantse leer belijden, maar dat ook derzelver oppermacht zodanig aan de handhaving van de zuivere Hervormde leer verknocht is, dat de inbreuk in de ene, onvermijdelijk zoude gevolgd worden van de verbreking der andere, wegens de betrekking van het een op het ander. De Heere zij daarvoor tot in eeuwigheid geprezen! Onze Nederlanden hebben hun onafhankelijkheid van de Spaanse heerschappij en vrije oppermacht verkregen in de omhelzing van de zuivere leer der Hervorming, en gelijk het ene uit het andere is voortgevloeid, kan ook het ene zonder bewaring van het andere niet staande blijven. Wij hebben een voorbeeld, dat tot opheldering dienen kan, in de naburige Koninkrijken van *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*; in welke de belijdenis van de Hervormde leer, volgens de uitmuntende artikelen van die Kerken, en de handhaving daarvan, zulk een noodzakelijk vereiste in de persoon des Konings is, dat zijn oppermacht over die natiën en derzelver gehoorzaamheid, daarvan ten enemale afhangt; gelijk het huis van Stuart ondervonden heeft in den jare 1688, toen Koning Jacobus II de godsdienst veranderen wilde, onder de dekmantel van een schone verdraagzaamheid, welke de andersdenkenden zeer behagelijk werd voorgesteld *). Want de natie, willende geen

*) De Engelse natie, de overhelling van Karel II tot het Pausdom ziende, en voor de ondergang der Protestantse godsdienst vrezende, bijaldien zijn broeder Jacobus, een bekend Roomsgezinde, niet uitgesloten werd van de

verandering in de godsdienst gedogen, riep onze Prins, Willem III, roemrijker gedachtenis, in, om haar bij haar vrijheden en godsdienst te beschermen, onttroonde Jacobus, en bracht de troonsopvolging over tot de Protestantse lijn, als de enige vastigheid en veiligheid van de vrijheden en godsdienst in die rijken, in welke lijn wij God bidden, dat die erfopvolging onveranderlijk moge blijven. De Heere geve, dat onze hoge Machten, welke, nevens de Protestantse opvolgers op de troon van Groot-Brittanje, de sterkste bolwerken tegen het Pausdom zijn, dit altoos mogen ter harte nemen, opdat zij, de zuivere leer, vervat in de Nederlandse geloofsbelijdenis, de Catechismus en de regelen van de Nationale Synode van Dordrecht, beschermende als haar oogappel, en zich tegen alle inbreuk daarop verzettende, ook mogen leven onder de machtige bescherming van de God des hemels; hun bewind, met welke Hij dezelve bekleed heeft, in volle luister bewaard worde, en hun erzetels bestendig onder hun nakomelingen bevestigd mogen worden, totdat de maan niet meer zij!

Dit had ik op uw gevoelen, betreffende de bloeiende staat der Protestantse Kerk, en de gronden door u bijgebracht, te antwoorden: het besluit, daaruit op te maken, laat ik aan uw bescheidenheid over. Maar, mijnheer, ik moet u zeggen, dat ik zeer bekommerd ben over die heren, welke ik ginder zo bezig zie, niet wetende wat zij daar uitvoeren: kent gij dezelve?

Hij antwoordde: Rechtzinnig, ik zie u aan als een man, die zo op uw zogenaamde rechtzinnigheid staat, dat men met u geen doen zal

opvolging tot de troon, zo heeft het Parlement de Test doorgedrongen, bij welke de transsubstantiatie en Roomse leer afgezworen en de geloofsartikelen der Engelse Kerk bezworen werden, en de strafwetten tegen de Roomsgezinden vernieuwd in de jaren 1673 en 1678, tegen welke vernieuwing Koning Karel zich niet durfde aankanten. Doch de acte van uitsluiting te berde gebracht en met grote ijver in het Parlement aangedrongen zijnde, zo is dat Parlement in het jaar 1679 door de Koning ontbonden. Zie Larret en G. Burnet. Jacobus, op de troon geklommen zijnde, bemoeide zich, om de godsdienst te veranderen en het Pausdom weder in te voeren, en gebruikte daartoe de schone dekmantel van verdraagzaamheid voor allerlei gezindten, met afschaffing van de Test en de strafwetten tegen het Pausdom. Dit scheen eerst aanlokkelijk voor de andersdenkenden, die, wegens hun ongelijkvormigheid met de Engelse Bisschoppelijke Kerk, reeds lange tijden zeer zware verdrukkingen gedragen hadden, van welke zij nu op eenmaal stonden verlost te worden en hun godsdienst vrij en zonder stoornis uit te oefenen. Evenwel merkten zij weldra, dat het oogmerk dezer verdraagzaamheid niet was om hen te begunstigen, maar nergens anders toe diende, dan om de Roomse godsdienst en Pauselijke slavernij in *Engeland* te vestigen; waarom zij zich met de hoge of Bisschoppelijke Kerk verenigden en even ijverig met dezelve arbeidden, om geen de minste inbreuk in de Staatsregeling en grondwetten des Rijks, waardoor de godsdienst is gevestigd geworden, te gedogen. Zo stonden die beide partijen even getrouw voor de artikelen der leer, waarin zij overeenstemden, ofschoon zij in artikelen, betreffende de orde, en in kerkgebruiken, niet weinig verschilden.

kunnen hebben. Gij zijt, geloof ik, van die stijven, welke er een eer in stellen, dat men van hen zegge, gelijk van Athanasius: *hij wilde liever van de zetel, dan één lettergreep veranderen*; en daarom houd ik het vergeefse arbeid, zulke hoofden te willen verzetten. Ik was ook in beraad u te groeten en heen te gaan; evenwel wil ik u eerst reden geven van mijn vergenoeging en blijdschap, welke gij mogelijk uit mijn gelaat gelezen hebt, gelijk ik uw verdrietelijke ontevredenheid uit het uwe. En hiermede zult gij tevens antwoord hebben op uw vraag, betreffende die heren, welke gij daar ginder ziet. Zo gij, Rechtzinnig, dezelve op deze afstand kunt onderscheiden, dan zult gij ook bespeuren, dat zij in jaren, in houding en voordoen, van elkander verschillen. Die in jaren meer geklommen zijn, verheugen zich, dat de jongeren iets durven ondernemen, hetgeen zij, hoewel met dezelfde beginselen doordrongen, geschroomd hadden te doen; onder hen zijn schrandere en geslepene geesten, die de jongeren aanmoedigen: deels uit een zucht tot dat heilzame oogmerk, waaraan zij arbeiden, deels mede uit wederwraak, dat zij, weleer dit werk ter hand nemende, zich teleurgesteld zagen en de smarten daarvan nog dragen. De jongeren zijn allen tezamen studiemakkers geweest, en in die tijd zo nauw aan elkander verbonden, alsof zij maar één ziel hadden. Zij allen zijn helden, met een dappere en edelmoedige geest voorzien. Hun verstand is boven dat van alle hun tijdgenoten verheven, en hun liefde zo uitgestrekt, dat dezelve bijna geen palen heeft. Zij hebben zich met stelselmatige Godgeleerdheid en schoolse bepalingen en onderscheidingen niet opgehouden, en zijn veel te edelmoedig geweest in hun studies, dan om zich met dat slijk te laten bevuilden. Zij hebben nooit een juk op hun halzen laten leggen dan in de onvermijdelijke noodzakelijkheid; en toen zij zich dit lieten doen, was het slechts om hetzelfde met des te meer eer af te schudden en hun navolgers een schoon voorbeeld van edelmoedigheid te geven. Terwijl hun voorlopers zeer angstig en daarom achterhoudende waren, zijn zij van een stoute en ondernemende aard, en zo wakker en jeugdig, dat zij met hun hoofden door een muur zouden kunnen lopen, zonder zich te bezeren. Alle zijn zij mijn beste en innigste vrienden, en met mij, zowel als onder elkander, ten nauwste verenigd; zodat wij tezamen in de volmaaktste overeenstemming leven. In der waarheid, Rechtzinnig, het zijn zulke innemende knapen, dat ik geen dierbaarder vrienden kan wensen, en niet twijfelen kan, of wij zullen ons onderling oogmerk bereiken; want, daar gij en uws gelijken veeltijds haarkloven over één stip, en een onverstaaubare onderscheiding en dus met elkander overhoop raken — waarover wij ons dan kunnen verheugen —, kunnen wij elkander verdragen, en ergeren ons niet aan enige kleinigheden.

Arenden azen niet op vliegen.

Rechtzinnig

Mijnheer, ik was op het eerste gezicht van die heren bekommerd en met achterdocht bezet; maar, zo er geen zwetserijen en stofferijen in uw beschrijving vloeien, ben ik nu van gedachten, dat zij zeer gevaarlijke personen zijn. Doch wees zo goed, om mij te zeggen, wat het is waarmede zij zo bezig zijn.

Hierop antwoordde hij: Rechtzinnig, gij hebt te doen met een openhartig man; daarom zal ik u er iets van te kennen geven. Het heeft deze heren, zo oudere als jongere, al lang tegen de borst geweest, dat de ingang in ons Sion zo nauw bepaald is, en dat het gezag van die Dordse Kerkvergadering, en de beteugeling van edele verstanden, die zich daaraan zo niet konden laten binden, nadat zij door verhevene en diepe overdenkingen de stukken beter begrepen hebben, zo in hun volle kracht en werking blijven. Dus zijn zij daarop uit, om rekkelijker regels en ruimere bepalingen omtrent de geloofsartikelen in te voeren: opdat alle gezindten, immers die zich tot de Protestanten rekenen, enige weinige algemene punten toestaande, in dezelfde kerkelijke gemeenschap en broederschap zouden mogen leven, zonder voor enige kerkelijke tucht te vrezen. Och, konden wij dit oogmerk bereiken, wat zou het zo lang verdeelde en als aan flarden gescheurde Christendom een beminnelijke gedaante krijgen!

Rechtzinnig

Mijnheer, ik sta over zulk een stout bestaan ten uiterste verbaasd. Het komt overeen met de persoonsbeschrijving, welke gij van deze uw helden gegeven hebt, en die ik nu, na dit klare denkbeeld, dat gij mij geeft van hun toeleg en hun werk, voortaan zal noemen met de naam van *koen-sluwen*. Want van zodanige stoute ondernemingen, sedert de vaststelling onzer leer in de Synode van Dordrecht, staat mij niets voor. Maar eilieve! zeg mij, op welk een wijze zij arbeiden, om tot dit oogmerk te komen.

Rechtzinnig, zeide hij, de weg hiertoe valt niet zwaar voor mensen van beschaafdheid en wellevendheid, die door een behagelijke en beminnelijke omgang lichtelijk plaats voor zich weten te maken in de harten van anderen. Denkt gij ook niet, dat de nauwe verbintenis aan de bepaalde leer iets hatelijks en verschrikkelijks in zich heeft, waarvan de gemoederen der meeste mensen, en inzonderheid van vrije Nederlanders, natuurlijkerwijze afkerig moeten zijn, en dat daarentegen de gematigdheid

en verdraagzaamheid, als veel redelijker en Christelijker, zichzelf aanprijzen? Daarenboven zijn die stukken, welke ons voor eerst meest in de weg staan, van zulk een groot belang niet, dat iemand zich daarvoor behoort te laten branden; en wanneer het op een redetwisten over dezelve gaat, zijn wij in staat, om zonder veel moeite aan te tonen, dat zij ten hoogste betwistbaar zijn en de rechtzinnigheid niet raken. Wij vinden wel eens tegenstand, maar daar zijn vrienden onder ons gezelschap, welke hun pen tot hun wil hebben, en raad weten, om die dwarsdrijvers en stijfhoofden zulk een afrekening te geven, dat zij er gevoel en geheugen van hebben; hoewel ik voor mij niet voor die hardigheid ben, en dienstiger houde, de stijve rechtzinnigen, zoals zij zich noemen, geduldig toe te geven, en de tijd af te wachten, dewijl de ondervinding geleerd heeft, dat, zodra Rivet, Spanheim, Maresius enz. gestorven waren, die in hun tijd onze voorzaten de voet dwars gezet hebben, onze gevoelens van zelf in de meeste Hervormde Franse Kerken de overhand genomen hebben, en het alzo te verwachten is, dat het op gelijke wijze zal gaan na het overlijden van die nauwgezette en hoofdige voorstanders van hun zogenaamde formulieren van enigheid; die ik daarom oordele dat niet moeten ontstoken noch verbitterd, maar door vriendelijke handelingen in rust gehouden worden, opdat wij van dezelve niet meer tegenstand mogen ontmoeten, dan ons wel aangenaam zijn zou.

Rechtzinnig

Mijnheer, nu begrijp ik uw gevoelens en dewijl het u behaagd heeft mij vrijheid te geven, om u een naam, volgens mijn bevating van uw persoon, te geven, waarmede ik niet te haastig wilde zijn, omdat ik eerst volkomen onderricht wilde wezen, wat gij in uw schild voert, zal ik mij nu daarvan bedienen. Dewijl gij een groot liefhebber zijt van de gematigdheid of verdraagzaamheid, in zaken van godsdienst en geloofsleer, hoop ik, dat het u niet mishagen zal, dat ik u voortaan Verdraagzaam noem. — Maar wanneer ik gindse heren zie en u hoor, moet ik mij ten uiterste bedroeven over ulieder ten enemale Jezuïtische grondstellingen, en kan mij nauwelijks onthouden van wenen, als ik bevinde, dat een heer van zulk een opvoeding zich aan zodanige ruime beginselen heeft overgegeven: te meer, daar ik verzekerd ben, dat gij voorheen aan uw eigen vrienden gezegd en betuigd hebt, dat Gods zaligmakende werkingen uw hart getroffen hadden. Wat is dat voor een werking geweest? Of was dat de werking van des Heeren Geest, waardoor uw ziel onverschillig gemaakt werd omtrent de waarheid, ons van God tot zaligheid ontdekt, en de liefde tot dezelve plaats maakte voor een liefde tot mensen van een

andere smaak, om die in de kerkgemeenschap van Sion te ontvangen en toe te laten? En wat is dat voor een liefde jegens uw standvastige geloofsgenoten, tegen welke gij wel geen vervolgingen gesticht, noch bitterheid gebruikt wilt hebben, maar door welke gij vergenoegd zult zijn als zij sterven, en uw ruime beginselen niet meer zullen in de weg staan. Hoe veel groter is deze liefde wel, dan die van zekere briefschrijver omtrent het gezelschap, bekend onder de naam van de *Calviniaanse Sociëteit*, hetwelk zich onderscheiden heeft door een wakkere bescherming van de zuivere Hervormde leer, maar hetwelk hij noemt een *boosaardig rot*, en, *als een boom, die kwade vruchten voortbrengt, geheel wil uitgeroeid hebben; wensende ook, in het slot van zijn boos geschrift, dat de dadelijke vervolgingen tegen de zeer ergerlijke gedragingen van zulk een doemwaardige Sociëteit zo nadrukkelijk mogen worden, dat zij ten afschuwelijken voorbeelde voor anderen moge strekken*. Deze man zal mogelijk een zijn van diegenen, die gij mij aanweest als die hun pen tot hun wil hebben. Kent gij hem? Ik geloof, dat het een uit uw vergadering is.

Verdraagzaam

Rechtzinnig, ik mag hem u niet noemen, want ik merk, dat uw driften gaande worden. Zo gij vermoedelijk één van die Sociëteit waart, mocht het aan dezelve bekend worden, en dan slaan hun schrijvers dezelfde weg van schelden in, hetwelk alleen dienen kan, om de verwijderingen groter te maken, en het heilzame oogmerk van vrede en vereniging onder de Christenen te verijdelen. Dit oogmerk moet men door een vriendelijke en zachtmoedige handel trachten te bereiken.

Rechtzinnig

Gij hebt enigszins gelijk, mijnheer, en dienaars van het Evangelie, die zo gesmaad en gelasterd worden, moeten trachten te zijn zulken, *die de kwade kunnen verdragen*. In dit opzicht ben ik voor de lijdelijke, dat is, een Christelijke verdraagzaamheid, gelijk die van David omtrent de vloekende Simeï. Doch ik ben ook niet tegen de dadelijke verdraagzaamheid in zaken van godsdienst, maar daarvoor zo veel als iemand, doch met zekere onderscheidingen, en onder behoorlijke bepalingen. Er is een nodige en nuttige burgerlijke verdraagzaamheid, en deze betreft ten dele de Overheden, ten dele de onderdanen in de Burgerstaat, die leden van de Kerk zijn. Ik heb een afkeer van alle heerschappij, die zich uitstrekt tot gewetensdwang. Evenwel denk ik niet, dat leringen, welke lasterlijk zijn tegen God, oproerig tegen de samenleving, of strijdig tegen de goede zeden, door een Christelijke Overheid kunnen verdragen worden, dewijl zulks geen ander gevolg zou